

Олена КАРПОВА, Федір ДЕРМЕНТЛІ

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОЦІНКИ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ

Розглянуто підходи до оцінки кредитоспроможності суб'єктів підприємництва, класифіковані фактори, що впливають на розвиток малого та середнього бізнесу, запропонована методика оцінки кредитоспроможності суб'єктів підприємництва та оцінені переваги її використання вітчизняними банками.

Постановка проблеми. Світовий досвід свідчить про те, що високоефективна економіка оптимально поєднує діяльність великих, середніх, малих підприємств і приватного підприємництва. Саме розвиток малого і приватного підприємництва є тим індикатором, за допомогою якого можна зробити висновки про ступінь відкритості ринкової економіки, закріплення приватної власності, незалежності й відповідальності суб'єктів господарювання та рівень їхньої підприємницької культури й етики. Малий та середній бізнес виконує важливу роль у ході вирішення багатьох економічних і соціальних завдань. Формування культури підприємництва життєво необхідне для економічного зростання і конкурентоспроможності економіки. Активна фінансово-кредитна підтримка розвитку малого і середнього бізнесу в перспективі сприяє зростанню кількості робочих місць та національного доходу й збільшенню податкової бази. Тобто, створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва є важливим питанням як для малого та середнього бізнесу, так і для економіки загалом.

Водночас практика господарювання малих підприємницьких структур в Україні свідчить, що за результативністю вони ще не стали потужним сегментом вітчизняної економіки. В Україні частка малого та середнього бізнесу у ВВП становить 11%, а кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб – 53 одиниці, тоді як у країнах з розвинутою ринковою економікою ці показники становлять відповідно 50–60% та 500–700 одиниць [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним із банківським кредитуванням малого та середнього бізнесу (МСБ), присвячено багато наукових праць, зокрема таких вчених, як М. І. Савлук, В. І. Міщенко, А. М. Мороз, Н. Г. Слав'янська, В. І. Капран, І. Г. Неделько, І. Волошин, С. С. Шумська, В. І. Шпак. Незважаючи на це, в Україні все ще відсутній дієвий механізм ефективної фінансово-кредитної підтримки малого та середнього бізнесу.

Виділення невирішеної проблеми. Загальновідомо, що у суб'єктів малого та середнього бізнесу власні ресурси доволі невеликі, а можливості отримати кредит обмежені з багатьох причин. Серед них незацікавленість комерційних банків у видачі невеликих за розмірами кредитів – мікрокредитів. До того ж складною є сама процедура прийняття банками відповідних рішень. Та й відсутність у суб'єктів ма-

лого та середнього підприємництва майна, що може бути заставою при отриманні мікрокредиту, також суттєво стримує його отримання. Причому існує думка, що, зважаючи на економічну кон'юнктуру, зокрема в галузі банківської діяльності, сподіватися на поліпшення цієї ситуації найближчим часом не варто. Фінансове забезпечення МСБ є одним із найважливіших факторів його розвитку. Саме тому є потреба в детальній оцінці фінансового забезпечення малого та середнього бізнесу і залучення ресурсів банків для його подальшого розвитку.

Формування цілей статті. Метою статті є розробка на основі системного підходу методики оцінки кредитоспроможності позичальника, яка б дала змогу всебічно оцінювати платоспроможність суб'єктів підприємництва і вела до розширення сфери інтересів банку шляхом активізації співпраці між ним і підприємствами малого та середнього бізнесу з приводу збільшення обсягів кредитування та зменшення кредитних ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення в Україні малого та середнього бізнесу – необхідного елемента повноцінного ринку й основи його саморозвитку – процес складний і суперечливий. З одного боку, він визначається широким спектром факторів, насамперед економічного й політичного характеру, які до того ж самі зазнають змін у процесі суспільної трансформації, а з іншого – залежить від загальних тенденцій її соціально-економічних складових. При цьому сама національна економіка перебуває у процесі становлення, адже до 1990-х рр. її можна розглядати лише в контексті “єдиного народногосподарського комплексу СРСР”, а не як окрему господарську одиницю. Зміни реальної фінансово-кредитної ситуації в країні або перспективних напрямів розвитку національної економіки потребують відповідних змін в управлінні фінансово-кредитними процесами у взаємодії з основними суб'єктами господарювання [2, с. 200].

Факторів, що впливають на розвиток підприємств малого та середнього бізнесу, доволі багато, тому виникає об'єктивна потреба в їхній класифікації та управлінні ними. Існують різні науково-практичні підходи до виділення факторів і їхньої класифікації в окремі групи [3, 4, 5, 6, 7, 8].

Так, наприклад, А. Загородній та Л. Гром'як класифікують фактори, що визначають розвиток підприємств малого та середнього бізнесу в Україні, за сферою і характером впливу, причому за сферою впливу виділяють зовнішні та внутрішні чинники, а за характером впливу: соціально-психологічні, організаційно-правові, фінансово-економічні [9, с. 66–67].

З. В. Герасимчук у своїй праці [5, с. 110] дотримується іншого погляду, він класифікує фактори:

- за сферою впливу (фактори макро- і мікросередовища);
- за характером впливу (фінансово-економічні, організаційно-правові, соціально-психологічні);
- залежно від ступеня дії (прямі й непрямі);
- залежно від ролі факторів у формуванні підприємницького клімату (стимулюючі та стримуючі).

П. В. Сгоров та О. І. Карпова розбивають на групи чинники, що впливають на розвиток підприємств малого та середнього бізнесу, виходячи з таких класифікаційних ознак [10]:

- за характером впливу (нормативно-правові, організаційні, економічні);
- за ступенем впливу (прямі й непрямі);
- залежно від ролі факторів у активізації підприємницької діяльності (стимулюючі й дестимулюючі);
- залежно від сфери впливу (зовнішні й внутрішні).

Всі ці групи факторів знаходяться в постійній міжгруповій і внутрішньогруповій залежності і справляють сукупний вплив на функціонування і розвиток підприємств малого та середнього бізнесу. За характером впливу на розвиток підприємств малого та середнього бізнесу чинники можна підрозділити на нормативно-правові, організаційні та економічні.

Нормативно-правова база, що регулює підприємницьку діяльність і надає гарантії на володіння власністю, впливає на розвиток підприємств малого та середнього бізнесу також як і урядове (тобто виконавче) регулювання функціонування підприємств малого та середнього бізнесу, що полягає у здійсненні безпосереднього державного контролю за виконанням прийнятих законодавчих актів, що стосуються виробничої сфери та сфери обігу.

Досвід промислово розвинутих країн, таких як США, Італія, Японія, Великобританія, Німеччина, Франція, економіці яких належить значне, а за низкою показників і провідне місце в світі, ілюструє важливу роль малого та середнього бізнесу. На частку останнього в цих країнах припадає до 90–95% усіх підприємств, 50–60% виробництва валового національного продукту, МСБ виступає роботодавцем для більш ніж 50% працездатного населення [11, с. 46].

Реалізація економічного потенціалу малих підприємств багато в чому залежить від можливостей та умов їхнього фінансового забезпечення. Проведені дослідження свідчать, що питома вага власних коштів малих підприємств у середньому коливається у межах 30% від їхньої загальної суми. За умов відсутності власних заощаджень і з метою здійснення капітальних вкладень для розширення власного виробництва, його модернізації та освоєння нових видів продукції малі підприємства прагнуть залучити довгострокові ресурси і безпосередньо звертаються за кредитами до комерційних банків [12, с. 101].

Саме банківське кредитування є найбільш ефективним джерелом залучення ресурсів для малого та середнього бізнесу. Водночас банківський сектор у процесі розміщення своїх ресурсів зацікавлений в якості кредитів для МСБ. По-перше, це розширення ринку, по друге, кредити МСБ менш ризикові для кредитного портфеля банків, що пояснюється невеликими розмірами кредитування при значних обсягах позичальників, на відміну від кредитування великого бізнесу.

Одним із основних способів уникнення неповернення позики є ретельний і кваліфікований відбір потенційних позичальників. Головним засобом такого відбору є економічний аналіз діяльності клієнта з позиції його кредитоспроможності. Існує багато методик оцінки якості позичальників – методик аналізу фінансового стану клієнта та його надійності з погляду своєчасного погашення кредиту та оплати відсотків. Способи оцінки кредитоспроможності позичальника, що використовуються на даний час, спираються головним чином на аналіз його діяльності в попередньому періоді й орієнтовані здебільшого на рішення розрахункових задач.

Одним із таких методів є скоринг. У 1941 р. Девід Дюран вперше застосував методіку класифікації кредитів на "гарні" та "погані". Він визначив не тільки групи факторів, що дозволяють максимально визначити ступінь кредитного ризику, а й коефіцієнти, що характеризують кредитоспроможність приватного клієнта. Таким чином, позичальник, який подолав порогове значення і набрав достатню кількість балів, потенційно мав змогу отримати необхідну суму коштів. Ідея Дюрана незабаром отримала продовження, а саме – в Сан-Франциско почала діяти перша консалтингова фірма в галузі скорингу Fair Issac, а трохи пізніше, з появою нових масових кредитних продуктів (кредитних карт), до ідеї скорингу звернулися всі фінансові установи США [13, с. 330].

На практиці, залежно від завдань аналізу позичальника, кредитний скоринг включає application-скоринг – оцінку кредитоспроможності претендентів на отри-

мання кредиту (скоринг за анкетними даними використовується в першу чергу), behavioral-скоринг – оцінка імовірності повернення виданих кредитів (поведінковий аналіз), а також collection-скоринг – оцінка можливості повного або часткового повернення кредиту при порушенні термінів погашення заборгованості (розрахунок ризиків за кредитним портфелем). Відомі сьогодні розробки SAS, KXEN, Experian, SPSS, EGAR – це не спеціалізовані програмні засоби для скорингу, а універсальні аналітичні інструменти (Data Mining), так зване “інтелектуальне ядро”, яке можна використовувати і для побудови власних скорингових моделей.

Сам по собі скоринг – це не тільки робота з певними скоринговими моделями, а й побудова скорингової інфраструктури. Так, у багатьох Data mining продуктах результат аналізу статистичних даних (математичну модель) можна зберегти у вигляді програмного коду, а його вставити в банківське програмне забезпечення. Тобто, під скоринговою системою слід розуміти спеціальне програмне забезпечення, за допомогою якого можна розрахувати необхідний показник на основі вихідних даних у вигляді малюнка. Скорингова карта – це набір затверджених банком певних характеристик та відповідних вагових коефіцієнтів, наданих у балах [14, с. 47–48]. Скорингових карт у банках зазвичай кілька, оскільки вони значно залежать від кредитних продуктів. Наприклад, під нерухомість необхідна одна карта, а на купівлю автомобіля – вже зовсім інша. На думку експертів, можна використовувати і одну загальну карту, проте це незручно для користувачів. Моделей також майже завжди кілька. Зазвичай заявка на кредит проходить через велику кількість моделей, причому для різних категорій осіб можуть застосовуватися різні моделі навіть на одній скоринговій карті [15].

Для побудови скоринг-моделей оцінки кредитного ризику можуть бути використані спеціальні регресійні моделі, що отримали назву логіт- і пробіт-моделей. За їхньою допомогою залежність встановлюється не між змінною y і набором даних X , а між імовірністю того, що i -е значення бінарної змінної дорівнює 1 за умови X_i (тобто $P\{y_i = 1|X_i\}$), і лінійною формою $X_i b$. Тим самим логіт- і пробіт-моделі дозволяють найкращим чином відобразити зв'язок між факторами ризику та ймовірнісною величиною кредитного ризику, що приймає значення від 0 до 1 [16, с. 160].

Оцінка кредитного ризику включає оцінку фінансового ризику (аналіз кількісних змінних) і ділового ризику (аналіз якісних змінних). Для відбору найбільш інформативних кількісних змінних фінансового ризику може бути використаний інструментарій дискримінантного аналізу. Тому підсумковий кредитний рейтинг потенційного клієнта банку розраховується за такою формулою:

$$R = R_{fr} \times d_{fr} + R_{dr} \times d_{dr}, \quad (1)$$

де R – кредитний рейтинг, який приймає значення від 0 до 100;

R_{fr} – рейтинг фінансового ризику;

d_{fr} – частка фінансового ризику;

R_{dr} – рейтинг ділового ризику;

d_{dr} – частка ділового ризику.

Особливу увагу слід звернути на співвідношення ступеня впливу на підсумковий кредитний рейтинг кількісних і якісних факторів. На жаль, питання про оптимальний рівень співвідношення двох груп чинників є доволі складним, оскільки що в роботах вітчизняних і зарубіжних вчених містяться тільки рекомендації про необхідність комплексного аналізу кількісних і якісних факторів ризику [16, с. 165].

Для визначення вагових значень фінансового ризику (d_{fr}) і ділового ризику (d_{dr}) в підсумковому значенні кредитного ризику (R) скористаємося розрахунковими значеннями χ^2 -квадрат за кількісною та якісною моделями. З цією метою розрахункові

значення χ^2 -квадрат, отримані по кожній моделі, підсумовуються, а потім нормуються (табл. 1).

Таблиця 1

Розрахунок вагових значень фінансового і ділового ризиків

Найменування моделі	Розрахункове значення χ^2 -квадрат	Частка в підсумковому рейтингу
Модель оцінки фінансового ризику	32,25	0,63
Модель оцінки ділового ризику	19,01	0,37

Таким чином, беручи до уваги розрахункові значення χ^2 -квадрат за кількісною та якісною моделями, комплексна скоринг-модель оцінки кредитного ризику має такий вигляд:

$$R = 0,63R_{fr} + 0,37R_{dr}, \quad (2)$$

де R – кредитний рейтинг, який приймає значення від 0 до 137;

R_{fr} – рейтинг фінансового ризику;

R_{dr} – рейтинг ділового ризику.

Кредитний рейтинг підприємства-позичальника (R) приймає значення від 0 до 137 балів. Чим вище рейтинг позичальника, тим менше ризик неповернення кредиту і вище ступінь стійкості фінансово-економічної ситуації на підприємстві. У випадку, якщо в ході розрахунку рейтинг позичальника приймає значення від 0 до 70 балів, то кредитування позичальника пов'язано з підвищеним ризиком, тобто підприємство характеризується нестійким фінансово-економічним становищем, має передкризовий стан і буде нездатним погасити кредит. Якщо рейтинг позичальника приймає значення понад 70 балів, то позичальника можна зарахувати до підприємств, що здатні виконати зобов'язання перед банком. Запропонована модель має на меті стандартизацію оцінки фінансового стану позичальників МСБ відповідно до вимог НБУ для класифікації позичальників відповідно до ступеня кредитного ризику банку.

Класифікація позичальника здійснюється на основі інтегральної (сукупної) бальної оцінки кредитоспроможності, що визначається за його основними та додатковими (суб'єктивними) показниками. До основних показників належать: соціальний стан позичальника; показники його збуту; фінансовий стан; ділова репутація позичальника; його кредитна історія. Питома вага основних показників в інтегральній бальній оцінці становить не менше 70%. До додаткових показників належать: менеджмент позичальника та оцінка його бізнесу. Питома вага додаткових показників в інтегральній бальній оцінці становить не більше 30%.

Інтегральна (сукупна) бальна оцінка фінансового стану являє собою суму отриманих бальних оцінок за кожною складовою напрямків оцінювання. Бальна оцінка за кожною складовою визначається відповідно до обраного / отриманого варіанту [17]. При цьому, якщо за показником можливе обрання декількох варіантів при визначенні фінансового стану та класу позичальника, бальність обирається за максимальним значенням. Оцінка фінансового стану здійснюється за наявності повної інформації по всім наведеним складовим оцінювання. Відсутність інформації за окремими складовими є підставою зменшення бальної оцінки до мінімальної.

Отриманий за допомогою цієї моделі клас позичальника може бути підвищено на один клас (як на стадії видачі кредиту, так і в процесі моніторингу) в разі проведення аналізу фінансових коефіцієнтів та дотримання затверджених значень. При застосуванні такого механізму підвищення класу позичальнику кредит слід вважа-

ти нестандартним. Базою для проведення оцінки фінансового стану позичальника є:

1. Заява – анкета на отримання кредиту.

2. Звіт суб'єкта малого підприємництва – фізичної особи – підприємця-платника єдиного податку з відміткою податкової інспекції на 2 останні звітні дати або на 4 останні звітні дати в разі сезонного характеру діяльності, або декларації про доходи (для фізичної особи-підприємця за загальною системою оподаткування або платника фіксованому податку) з відміткою податкової інспекції на 2 останні звітні дати або на 4 останні звітні дати в разі наявності сезонного характеру діяльності.

3. Довідки з інших банків про розміри заборгованості за кредитами та процентами, її характер (строкова, пролонгована, прострочена) та строки погашення за кредитними договорами.

Групи основних та додаткових показників мають наступні сумарні максимальні бали та питому вагу в інтегральній бальній оцінці (таблиця 2), що систематизують значення бальних оцінок та розшифровку показників, а також присвоєння певного класу. Однак така оцінка кредитоспроможності позичальника занадто механізована і майже виключає можливість суб'єктивної оцінки клієнта кредитним експертом, що інколи буває значно важливіше. Тому було доповнено дану модель додатковими показниками, так званими "Ред флегс". У працях іноземних авторів цим терміном позначають різноманітні індикатори (показники) небезпеки, тобто будь-які "сигнальні" моменти, яким треба приділяти особливу увагу, оскільки вони можуть нести в собі потенційну (приховану) або явну (пряму) загрозу. Зазначений термін вживається і в банківській діяльності.

Таблиця 2

Інтегральна бальна оцінка за методикою скорингу

Група показників	Максимальна сума балів за групою	Питома вага в інтегральній оцінці (%)
1. Основні показники	121	76,1
1.1. Соціальний стан	23	14,1
1.2. Показники збуту	24	14,7
1.3. Фінансовий стан	45	25,2
1.4. Ділова репутація	3	1,8
1.5. Кредитна історія	35	21,5
2. Додаткові показники	38	23,9
2.1. Менеджмент	6	3,7
2.2. Оцінка бізнесу	32	20,1
ВСЬОГО:	159	100,0

Американські комерційні банки вже давно приділяють велику увагу прогнозуванню проблемних кредитів під час аналізу кредитної заявки та реалізації кредитної угоди. В банківській практиці США використовується близько 25 показників, які допомагають виявити потенційні проблемні кредити [18]. Джерелами для розрахунку відповідних кредитних "червоних прапорців" стає кредитна історія позичальника, його компетентність, стиль і методи управління підприємством, результати виробничо-господарської діяльності, характер кредитування, сфера використання кредитів. Відхилення від встановлених норм та нормативів покликані привернути увагу фахівців банку і допомагають їм виявити й уникнути появи прострочених кредитів.

У скорингових моделях доволі часто використовують стандартизовані показники, в той час коли індикатори ризику, наприклад "Конфліктна (неетична) поведінка клієнта" або "Наявність негативної інформації (наприклад у ЗМІ)", не можуть бути виявлені, виходячи лише з аналізу здійснених клієнтом операцій, і тому необхідно забезпечити надходження кожного повідомлення про виявлений працівником банку індикатор ризику відповідальному працівнику. Таку інформацію необхідно фіксувати в анкеті кожного клієнта банку. За аналогією з індикаторами ризику, що піддаються формалізації, такі показники доречно використовувати, але вже у розрізі ознак фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу. На нашу думку, це дозволило б банку значно скоротити можливі ризики виникнення проблемної заборгованості, а враховуючи наявність досвіду використання цієї методики зарубіжними банками, впровадження її в Україні може спиратися на існуючу методичну базу.

Застосовуючи цей досвід з метою протидії банківським ризикам, пов'язаним із кредитними операціями, можна скласти перелік індикаторів ризику, які допомогатимуть визначати найпідозріліших клієнтів у цьому контексті. Нормативно-правовим та організаційним підґрунтям для формування такого переліку є низка відповідних міжнародних та вітчизняних нормативно-правових документів та відвідальних органів. Серед них слід виділити:

1. "Керівництво з питань підходу, заснованого на оцінці ризику щодо боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму" (Guidance on the Risk-Based Approach to combating money laundering and terrorist financing); розробник – FATF, червень 2007 р. [19].

2. "Підхід, заснований на оцінці ризику: керівництво для установ, що надають грошові послуги" ("Risk-Based Approach: Guidance for Money Service Businesses"); розробник – FATF, липень 2009 р. [20].

3. "Червоні прапорці щодо відмивання грошей" ("Money Laundering Red Flags"); FFIEC (Федеральна рада з нагляду за фінансовими установами США) [21].

4. "Керівництво щодо використання підходу, заснованого на оцінці ризику, для управління ризиком відмивання грошей" ("Guidance on a Risk Based Approach for Managing Money Laundering Risks"); розробник – Вольфсбергська група [22].

5. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних у результаті здійснення фінансових операцій з неліквідними цінними паперами; розробник – Державний комітет фінансового моніторингу України [23].

6. Типології легалізації злочинних коштів в Україні в 2004–2005 рр.; розробник – Державний комітет фінансового моніторингу України [24].

7. Методичні вказівки з інспектування банків "Система оцінки ризиків"; розробник – Національний банк України [25].

Скорингові системи дають змогу швидко й об'єктивно оцінювати позичальників – клієнтів малого та середнього бізнесу. Так, банки зазвичай цікавляться побутом і звичками тих клієнтів, котрі прагнуть отримати кредит. При заповненні анкети для отримання кредиту клієнт відповідає на низку запитань і за кожну відповідь отримує бали, від суми яких залежить рішення про надання позики. Бальна оцінку позичальника здійснюється за допомогою комп'ютерної програми, в яку менеджер банку вносить відповіді на запитання анкети.

Факт фіксації кожного із зазначених у таблиці індикаторів ризику може позначитися на оцінці:

1. Репутації клієнта (наприклад: "Вік керівника не відповідає займаній посаді", "Арешт рахунку", "Відносно великий обсяг внесення готівки на рахунки клієнта порівняно з безготівковими надходженнями", "Конфліктна (неетична) поведінка клієнта")

та”, “Наявність запитів з уповноваженого органу”, “Наявність негативної інформації у ЗМІ”, “Спроба клієнта уникнути фінансового моніторингу” тощо);

2. Ступені відповідності проведених клієнтом операцій наявній інформації щодо його фінансового стану (наприклад: “Клієнт погоджується на гірші (порівняно з діючими) умови обслуговування”, “Клієнт регулярно здійснює збиткові операції”, “Невідоме походження застави”, “Несподіване погашення клієнтом заборгованості” тощо);

3. Ступені відповідності проведених операцій сутності та напрямам діяльності (наприклад: “Наполягання на використанні банківських послуг у незвичний спосіб”, “Частий обмін готівкових коштів на іншу валюту”, “Цілі кредитної заявки не мають економічного сенсу”, “Різде збільшення клієнтом обсягу внесення (зняття) готівки” тощо) [26, с. 29].

Виявлення будь-якої із зазначених вище ознак негативно позначається на оцінці кожного з трьох компонентів (репутації, відповідності фінансовому стану та відповідності суті і напрямам діяльності), яким служба фінансового моніторингу априорі присвоїть значення в 100 балів. При цьому виявлення окремого індикатора ризику зменшуватиме на чітко визначену банком кількість балів значення як одного з компонентів, так і кількох із них водночас:

$$R = 100 - \sum RF \quad (3)$$

$$C = 100 - \sum RF \quad (4)$$

$$A = 100 - \sum RF, \quad (5)$$

де R – кількісна оцінка репутації;

C – кількісна оцінка відповідності фінансовому стану;

A – кількісна оцінка відповідності суті та напрямам діяльності;

RF – кількість балів, визначена за критеріями.

Щоб сконцентрувати увагу на клієнтах, проведення якими операцій із легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є доволі ймовірним, на цьому етапі аналізу доцільно враховувати також результати класифікації за ступенем складових ризику, яку банк проводить під час ідентифікації клієнта:

$$R = 100 - \sum RF \times risk \quad (6)$$

$$C = 100 - \sum RF \times risk \quad (7)$$

$$A = 100 - \sum RF \times risk, \quad (8)$$

де $risk$ – ступінь ризику проведення окремим клієнтом операцій із легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, який визначається банком під час ідентифікації клієнта за допомогою відповідних внутрішніх процедур (1 – низький; 2 – середній; 3 – високий).

Наступним кроком у ході визначення рівня ділової репутації позичальника – клієнта малого та середнього бізнесу, відповідності здійснюваних ним операцій фінансовому стану, суті і напрямам діяльності буде присвоєння відповідної кількості балів за показниками R , C , A (від 0 до 100 за кожним показником). За цим йде поєднання результатів класичного скорингу та оцінки індикаторів ризику. Отже, на наш погляд, запропонований підхід найбільшою мірою відповідає вимогам Положення “Про здійснення банками фінансового моніторингу”, затвердженого постановою Правління Національного банку України № 189 від 14. 05. 2003р. [27], які стосуються порядку заповнення анкет клієнтами банків. Варто зазначити, що імплементація розглянутої методики в практичну діяльність банку не потребуватиме значних витрат чи залучення додаткового персоналу, оскільки ця методика доступна і доволі проста. А її впровадження дасть змогу оптимізувати наявні процеси та ресурси.

Отже, службі фінансового моніторингу доцільно буде зосередитися та провести поглиблене вивчення кожного клієнта з недостатніми фінансовими можливостями, негативною репутацією або звернути увагу на тих клієнтів, операції яких повністю не відповідають суті та напрямам діяльності [28]. Слід також зазначити, що при створенні внутрішньобанківської бази даних про підозрілі фінансові операції та підозрілих клієнтів постане питання конфіденційності та впровадження адекватної системи захисту інформації. Крім цього, виникає необхідність оперативного супроводження цієї бази даних, що зумовлює потребу розроблення відповідних внутрішньобанківських процедур. Зазначені питання, на наш погляд, потребують також ґрунтовного аналізу та подальшого вивчення.

Ми можемо виокремити такі сильні сторони, ключові особливості запропонованої в цій роботі комплексної скоринг-моделі:

1. Комплексність моделі. Більшість методик оцінки кредитного ризику передбачають аналіз тільки кількісних характеристик діяльності підприємства на основі системи фінансових коефіцієнтів. Однак при оцінці кредитного ризику слід вести аналіз не лише фінансового, а й ділового ризику. При побудові моделі може враховуватися вплив як кількісних, так і якісних показників, що свідчить про комплексність запропонованої моделі.

2. Зручне сприйняття результатів. У багатьох моделях прогнозування банкруства підприємств, у тому числі Z-моделі Альтмана, існує так звана "область невідання", попадання в межі якої не дозволяє визначити ймовірність неповернення кредиту, підприємство не можна віднести ні до однієї з двох груп: економічно стійким позичальникам і проблемним підприємствам (потенційним банкрутам). Запропонована нами модель дає змогу уникнути подібних ситуацій, тому що в ній відсутні "зони невідання". Більш того, рейтинг потенційного позичальника визначається в балах (від 0 до 100), що доволі зручно для сприйняття і порівняння рівня надійності підприємств-позичальників між собою. Також слід зауважити, що бальна оцінка підприємств особливо зручна для ведення моніторингу, коли необхідно провести ранжування позичальників за класами фінансової стійкості й простежити динаміку оцінки як окремого клієнта, так і складових елементів кредитного портфеля (груп клієнтів).

3. Модель враховує дані за вітчизняними підприємствами-позичальниками. Немає сумніву, що моделі оцінки кредитного ризику, розроблені за даними клієнтів, що мають кредитну історію, можуть бути використані банками для оцінки підприємств тих країн і тих галузей, для яких вони були розроблені. На жаль, зараз спроби побудови моделей за даними підприємств практично не вживаються. Більшість вітчизняних авторів [16, с. 166] встановлюють нормативи основних параметрів діяльності підприємства, нехтуючи можливістю статистичної обробки даних по цим клієнтам.

4. При відборі найбільш значущих кількісних факторів використовувалися можливості дискримінантного аналізу, який отримав широке поширення в зарубіжній практиці розробки прогнозних моделей. Серед них модель Е. Альтмана, Р. Халдемана і П. Нарайана – для підприємств США, модель Р. Таффлера і Г. Тішоу – для підприємств Англії, модель Ж. Конана і М. Голдера – для підприємств Франції [16, с. 166].

5. При відборі найбільш значущих якісних факторів використовувалася методологія експертних оцінок. Загальною спрямованістю процедур експертного оцінювання є використання людини як "вимірювального приладу" для отримання кількісних оцінок якісних міркувань, що не піддаються безпосередньому виміру. Узагальнена думка експертів приймається як вирішення проблеми. Проблеми, пов'язані з оцінкою кредитного ризику, слід відносити саме до слабкоструктурова-

них проблем [16, с. 166], де до вирішення проблеми необхідне залучення експертів.

6. Побудова моделей оцінки фінансового та ділового ризиків проводилося на основі логіт-моделювання, що дало змогу найкращим чином відобразити зв'язок між факторами ризику та ймовірнісної величиною кредитного ризику.

7. Методика передбачає прискорення процесу розгляду кредитних заявок і швидке перенастроювання розрахунків шляхом зміни вихідних даних по “минулим” клієнтам банку, що особливо важливо в умовах швидкоплинного середовища. Розрахунок кредитного рейтингу потенційного підприємства-позичальника, коротко- і середньострокового лімітів ризику, процентної ставки за кредитом, резерву під можливі втрати за конкретною позицією можна здійснювати в середовищі пакета Excel. Зміна конфігурації моделі за оновленими даними кредитної історії “минулих” клієнтів може бути проведена в пакеті Statistica.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тенденції останніх років у секторі кредитування дозволили банкам накопичити значні обсяги інформації, що в свою чергу зумовило розвиток механізованих систем оцінки кредитоспроможності позичальника. В умовах сучасної економіки оцінка фінансово-економічного стану клієнта та його рейтинг набувають особливого значення. Кредитний рейтинг потенційного позичальника – це складний комплексний показник, який враховує всі ключові показники фінансово-господарської та виробничої діяльності клієнта.

Впровадження скорингових систем – це, безперечно, важливий етап у розвитку банківської системи України. Нині кожен банк самостійно розробляє свої скорингові моделі, звертаючись за допомогою до скорингових агентств або здійснюючи це власними силами за допомогою наявної емпіричної інформації. Безсумнівно, майбутнє оцінки кредитоспроможності позичальника тісно пов'язано зі скоринговими технологіями, бо саме гнучкість скорингових методів дає змогу якнайточніше визначити розвиток кредитних відносин.

Неможливо розробити досконалу методику оцінки кредитоспроможності позичальника, тому перспективним напрямком у дослідженні цього питання буде розробка більш чітких або більш специфікованих до конкретних умов діяльності банку скорингових моделей. Результатами успішності таких досліджень стануть показники діяльності банків у сфері кредитування й управління ризиками. Незалежно від економічних тенденцій, майбутнє оцінки кредитоспроможності позичальників – суб'єктів малого та середнього бізнесу тісно пов'язано з механізованими системами, тобто скорингами.

Література

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>
2. *Словарь современной экономической теории Макмиллана.* – М. : ИНФРА, 1997. – 608 с.
3. Варналій З. С. *Мале підприємництво: основи теорії і практики* / З. С. Варналій. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 277 с.
4. *Висящев В. А. Организация предпринимательства : учеб. пособ.* / В. А. Висящев ; 3-е изд., перераб. и доп. – Донецк : НОРД Компьютер, 2000. – 312 с.
5. Герасимчук З. В. *Проблеми розвитку малого бізнесу в Україні* / З. В. Герасимчук // *Фінанси України.* – 1998. – № 9. – С. 110–115.
6. *Ефремов В. С. Стратегия бизнеса. Концепция и методы планирования : учеб. пособ.* / В. С. Ефремов. – М. : Финпресс, 1998. – 192 с.

7. Мочерний С. В. Основи підприємницької діяльності : посіб. / С. В. Мочерний, О. А. Устенко, С. І. Чеботар. – К. : Академія, 2001. – 280 с.
8. Экономическая теория (политэкономия) : учеб. / под общей ред. акад. В. И. Видяпина, акад. Г. П. Журавлевой. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 560 с.
9. Загородний А. Факторы, определяющие развитие малого бизнеса в Украине / А. Загородний, Л. Громяк // Экономика Украины. – 1996. – № 5. – С. 66–70.
10. Егоров П. В. Управление развитием предприятий малого бизнеса : моногр. / П. В. Егоров, Е. И. Карпова. – Донецк : Лебедь, 2004. – 232 с.
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/melikaeva-am-sut-i-funktsiyi-kreditu>
12. Кривоног О. Л. Банківське кредитування малих підприємств / О. Л. Кривоног // Фінанси України. – 2005. – № 8.
13. Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 14–15 жовт. 2010 р. – Черкаси : ЧІБС УБС НБУ, 2010. – 370 с.
14. An Overview of Consumer Data and Credit Reporting // Federal Reserve Bulletin. – 2003. – February.
15. Румянцев А. Скоринговые системы: наука помогает бизнесу [Електронний ресурс] / А. Румянцев // Финансовый директор. – 2006. – Режим доступу : <http://gaar.ru/articles/51025/>
16. Лукин М. И. Комплексная скоринг-модель оценки кредитного риска предприятия-заемщика / М. И. Лукин // Вестник ВГУ. – 2004. – № 2.
17. Волошин І. Оптимальне управління роздрібним кредитуванням банку / І. Волошин // Вісник НБУ. – 2010. – № 5.
18. Коцовська Р. Кредитна підтримка малого та середнього бізнесу установами фінансового ринку України // Р. Коцовська // Регіональна економіка. – 2002. – № 3.
19. Guidance on the Risk-Based Approach to combating money laundering and terrorist financing [Електронний ресурс] : Financial Action Task Force (FATE). – Режим доступу : <http://www.fatf-gafi.org>.
20. Money Laundering Red Flags [Електронний ресурс] / Federal Financial Institutions Examination Council's (FFIEC). – Режим доступу : <http://www.ffiec.gov>.
21. Risk-Based Approach: Guidance for Money Service Businesses [Електронний ресурс] / Financial Action Task Force (FATF). – Режим доступу : <http://www.fatf-gafi.org>.
22. Guidance on a Risk Based Approach for Managing Money Laundering Risks [Електронний ресурс] / Wolfsberg Group – Режим доступу : <http://www.wolfsberg-principles.com>.
23. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних у результаті здійснення фінансових операцій з неліквідними цінними паперами, затверджені наказом Держфінмоніторингу України від 20. 12. 2007 р. № 230 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ftp://www.sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/25.12.2007/Typologies.htm.
24. Типології легалізації злочинних коштів в Україні в 2004–2005 роках, затверджені наказом Держфінмоніторингу України від 07. 12. 2005 р. № 249 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/24.05.06/18-05-2006.pdf
25. Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків” / Постанова Правління Національного банку України від 15. 03. 2004 р. № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

26. Дмитров С. Система скорингу на основі індикаторів ризику як ефективна складова фінансового моніторингу в банку / С. Дмитров, В. Черняк, О. Кузьменко // Вісник НБУ. – 20011. – № 1.
27. Варналій З. С. Мале підприємництво у сфері побутового обслуговування населення / З. С. Варналій, Л. П. Хмелевська, М. О. Хмелевський. – К. : Знання України, 2004. – 259 с.
28. Герасимович А. М. Аналіз банківської діяльності / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко. – К. : КНЕУ, 2006. – 600 с.